

Արծուի Բախչինեան, *Հայերը Համաշխարհային Կինոյում*, Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարանի Հրատարակչութիւն, Երեւան, 2004, 686 էջ:

Տարիներ շարունակ զբաղուելով համաշխարհային քաղաքակրթութեան մէջ հայազգի գործիչների ներդրման հետազոտութեամբ եւ վերհամամամբ՝ բանասիրական գիտութիւնների թեկնածու Արծուի Բախչինեանը կազմել է *Ծագումով Հայ Եմ* (1993) եւ *Հայազգի Գործիչներ. Հնագոյն Ժամանակներից Մինչեւ Մեր Օրերը* (2003) կենսագրական շտեմարանները, իսկ 1990ից սկսած մամուլում հանդէս է եկել սփիւռքահայ կինօգործիչների վերաբերեալ յօդուածներով: Քանի որ հայազգւո-գեղարուեստագէտ հեղինակի հետաքրքրութիւնների առանցքը կազմում են հայ Սփիւռքը եւ կինօարուեստը՝ ակնկալելի էր այս երկու թեմաների միաձուլումը հանդիսացող՝ *Հայերը Համաշխարհային Կինոյում* վերնագրուած սոյն աշխատութեան լոյս աշխարհ գալը: Ինչպէս նշել է հեղինակը աշխատութեան սկզբում, «Այս գիրքն աւելի շատ բանասիրական աշխատանք եւ պատմութիւն է, քան կինօգիտութիւն» (էջ 7) եւ ձեռնկերպել իր խնդիրը՝ «...կազմել կինոյի ստեղծման վաղ շրջանից մինչեւ մեր օրերն իրենց բնական երկրների կինեմատոգրաֆին աշխարհի ալլեալ ծայրերում գործած եւ գործող հայ եւ ծագումով հայ գործիչների մասնակցութիւնն արտացոլող տուեալների շտեմարան» (էջ 17):

Նախաբանում ներկայացուած են առատ տեղեկութիւններ միւթի ուսումնասիրութեան պատմութիւնից: Նշուած են Հայաստանում եւ նրա սահմաններից դուրս այդ թեմայով մինչ օրս կատարուած աշխատանքները, մնամօրինակ հրատարակութիւնները (որոնց մէջ առանձնանում է 1993ին Փարիզում ֆրանսերէն հրատարակուած *Հայկական Կինօ* ժողովածուն): Հարկ է նշել, որ սա առաջին մեծ փորձն է՝ ներկայացնելու եւ համակարգելու համաշխարհային կինոյում հայազգի գործիչների նպաստատու մասնակցութիւնը, ինչն ամբողջական ու լիակատար լինելով հանդերձ չի կարող սպառիչ համարել, ինչպէս եւ այդ կարգի ցանկացած աշխատանք:

Հեղինակը մանրակրկիտ ուսումնասիրել է 1896ից (կինոյի ծննդեան օրից) մինչեւ մեր օրերը հայերէն եւ օտար լեզուներով լոյս տեսած հսկայածաւալ մամուլ, գրականութիւն, կինօտեղեկատուներ, առանձին երկրների ֆիլմագրութիւններ, ինքնակենսագրական գրքեր, արխիւային բազմազան միւթեր, համացանցային բազմաթիւ կայքեր, ինչպէս նաեւ անձնական ծանօթութիւններ հաստատել բազմաթիւ կինօգործիչների հետ: Պատկերազարդ այս գրքում ներկայացուած են աշխարհի երեք տասնեակից ատիւ երկրների՝ ԱՄՆ, Կանադա, արեւմտաեւրոպական (Ֆրանսիա, Իտալիա, Աւստրիա, Գերմանիա, Մեծ Բրիտանիա, Բելգիա, Նիդեռլանդներ, Շուէյցարիա, Դանիա, Շուեդիա, Նորուեգիա, Յունաստան, Իսպանիա, Պորտուգալիա) եւ արեւելաեւրոպական (Լեհաստան, Հունգարիա, Ռումինիա, Չեխիա, Սլովակիա, Բուլղարիա, Հարաւսլաւիա, Ալբանիա, Կիպրոս), արաբական (Եգիպտոս, Լիբանան, Սիրիա եւն.), ասիական (Թուրքիա, Իրան եւն.), լատինամերիկեան (Մեքսիկա,

Արգենտինա, Ուրուգուայ, Բրազիլիա) երկրների, ինչպես նաև Աստրալիայի եւ Նոր Զելանդիայի կիմոյի եւ հեռատեսիլի արուեստին իրենց մասնակցութիւնը բերած երկու հազարից ատի ծագումով հայ բեմադրիչներ, կինօպրտադրիչներ, դերասաններ, օպերատորներ, հնչիւնատորոյներ, երաժիշտներ, դիմալարդարներ եւ այլ բնագաւառների գործիչներ, մինչեւ անգամ, կինօնկարահանման գործընթացը դիւրին դարձնող տեխնիկական գիտերի հեղինակներ: Նրանք անուն առ անուն յիշատակուած են ոչ թէ այբբէնական (վերջում գետեղուած է անուանացանկ) կամ ժամանակագրական կարգով, ինչպէս կարելի էր ենթադրել, այլ ըստ երկրների, ինչն ատի է հեշտացնում սոյն գրքից օգտտողի գործը, եթէ նկատի ունենանք մեր ժողովրդի՝ համայն աշխարհով սփռուած լինելու փաստը:

Աշխատութիւնը բաղկացած է 12 հիմնական գլուխներից եւ 3 յաւելումից: Ա. գլուխը՝ «Հայ Կիմոյի Նախապատմութիւն», պարունակում է փաստական հետաքրքիր տուեալներ (օր.՝ ո՞վ է եղել կիմոյի առաջին հայ հանդիսատեսը, դերասանը, դերասանուհին, հայկական կինօնկար ստեղծելու առաջին փորձերը, 1910-20ականների կինօեղեռնապատումը), որոնք լրացնում են հայ կինեմատոգրաֆի պատմութիւնը ներկայացնող խորհրդային ժամանակաշրջանում տպագրուած յայտնի աշխատութիւնները՝ ուսանելի նիւթ հանդիսանալով նաեւ հայ ֆիլմարուեստի պատմութեամբ զբաղողների համար:

Հեղինակը տալիս է մանրամասն տեղեկութիւններ այն մասին, որ «*Կինօգիտութեանն անյայտ է մնացել «Հայկիմոյի» հիմնադրումից առաջ, 1912 թ. Եգիպտոսում հայ ուժերի կողմից հայկական թեմայով շարժապատկերի, ըստ էութեան՝ առաջին հայկական կինօֆիլմի ստեղծման եւ ցուցադրման իրողութիւնը*» (էջ 36): Այդ ֆիլմի՝ պայմանականօրէն «*հայկական սինեմա*» կոչուած աշխատանքի հեղինակը եգիպտահայ հրատարակիչ-գրավաճառ Վահան Զարդարեանն է: Նոյն գլխի «Հայոց Եղեռնը Կիմոյում» ենթաբաժնում ներկայացուած են Ա. Համաշխարհային Պատերազմի տարիներին ստեղծուած վաւերագրական եւ խաղարկային շարժանկարներ, մասնատրապէս եղեռնի «կենդանի» զոհ Արշալոյս Մարտիկանեանի կեանքի ողբերգական պատմութիւնը, որի էկրանացումը՝ *Յօշոտուած Հայաստանը*, իրագործուել է 1918ին՝ նոյնինքն Մարտիկանեանի գլխաւոր դերակատարմամբ: Այս կինօժապաւենի եւ նրա հերոսուհու մասին մեզանում քիչ չի գրուել, սակայն այս գլխում առաջին անգամ հայերէն լեզուով տրուել է այդ ստեղծագործութեան ստեղծման պատմութեան եւ յետագայ ճակատագրի ամբողջական պատկերը:

Յետագայ էջերից ընթերցողը տեղեկանում է իրեն յայտնի եւ անյայտ այլ հայրենակիցների գործունէութեանը, առնչում մէկը միւսից հետաքրքրաշարժ եւ զուներդ կենսագրութիւնների, որոնք մեր ժողովրդի պատմութեան Ի. դարի արտացոլումն են (ինչպիսին է, օրինակ, Լեւոն Յարութի ողբերգական ճակատագիրը. Վանում ծնուած Փարիզի կոնսերվատորիայի շրջանաւարտը, փայլել է ֆրանսիական քատրոնում եւ կինօէկրանին, 1935ին վերադարձել Հայաստան, որոշ ժամանակ անց որպէս «ժողովրդի քննամի» յայտնուել է

ստալինեան արքայազնություն՝ Սիբիրում, ու այնտեղից վերադառնալուց յետոյ՝ իր տաղանդին անվայել թշուառ գոյություն եւ վախճան ունեցել հայրենիքում)։

Վերջապէս, հատուկեմտ ընթերցողներ միայն կարող են տեղեակ լինել համաշխարհային եւ աշխարհի ամենատարբեր ժողովուրդների կինոյի պատմութեան համար կարեւոր այնպիսի փաստերի, որոնցով լեցուն է Բախչինեանի աշխատութիւնը։ Թուեմք դրանցից մի քանիսը։ Ամերիկայում թատրոնի եւ կինոյի մեծամուն բեմադրիչ Ռուբէն Մամուլեանին է վիճակուել նկարահանել աշխարհում առաջին գունաւոր շարժապատկերը (*Բեքի Շարփ*, 1935), ի շարս այլ գեղարուեստական եւ տեխնիկական գիտերի։ Պարսից կինոյի հիմնադիրը մեր հայրենակից Աւանէս Օհանեանն է, լիբանանեան առաջին շարժանկարն արտադրել է Յարութիւն Թիւրապեանը, ռումինական հնչում կինոյի ռաիվիւրան Եոն Շահիկեանն է, եգիպտական, իրանական եւ թուրքական կինեմատոգրաֆի առաջին դերասանուհիները նոյնպէս եղել են ազգութեամբ հայեր... Արտառոգութեան աստիճան հետաքրքրական է այն փաստը, որ մեր օրերում երեւանցի Լիանա Եղիգարեանը (ծն. 1976) իր չինարէնի հրաշալի իմացութեան շնորհիւ չինական հեռուստաֆիլմերում յաջողութեամբ հանդէս է գալիս ամերիկուհիների եւ եւրոպացիների դերակատարումներով։ Այստեղ առնչում ենք հայ ազգին բնորոշ մի իւրայատկութեան հետ. գրքի տարբեր էջերից յայտնի է դառնում, որ հայազգի դերասաններն արեւմտեան շարժանկարներում մարմնաւորել են արեւելցի հերոսների (Ֆրանսահայ Հիւզ դը Բագրատիդ, անգլիահայ Գեորգ Մալիքեան եւ այլք), մինչ ասիական (տուեալ դէպքում՝ չինական) կինեմատոգրաֆում հակառակ պատկերն է։ Սա ոչ միայն մարդաբանական հետաքրքիր դիտարկում է, այլեւ մշակութային. այն, որ հայազգի դերասանը, համապատասխան տուեալ մշակութային միջավայրին, ի գօրու է լինում մարմնաւորել իր այսպէս կոչուած «եւրասիական» մշակոյթի երկու կողմերից մէկնումէկը։

Արդէն նշեցինք, որ Բախչինեանի սոյն աշխատութեամբ գիտական շրջանառութեան են դրուած անյայտ մնացած մի շարք հետաքրքիր փաստեր, որոնցից նշենք մի քանիսը։ Պարսիկ կանայք պատմութեան մէջ առաջին անգամ շարժանկար դիտելու հնարաւորութիւն են ունեցել 1910ին՝ հայ պարուհի Արմէն Օհանեանի ջանքերի շնորհիւ (էջ 521)։ Ֆրանսիական բեմում եւ համր կինոյում փառք վայելած, Սառա Բեռնարի կողքին հանդէս եկած Մաքս Մաքստուդեանը, ոչ միայն առաջին հայազգի կինօդերասանն է, այլեւ «*նրա շնորհիւ առաջին անգամ կինօէկրանից հնչել է հայոց լեզուն։ Առաջին հայկական հնչուն կինօնկարից հինգ տարի առաջ, 1930ին նկարահանուած «Նետերի անունը» կինօֆիլմի իր դերում Մաքսուդեանը մի քանի հայերէն բառ է արտասանել*» (էջ 343)։ Համբաւաւոր արձակագիր Անրի Տրուայան (Թորոսեան) 19 տարեկանում Լէոն Տաւել ծածկանուամբ գրել է օպերա-բուֆ հայազգի նշանաւոր քատերական գործիչ Նիկիտա Բալիեի առաջարկով (էջ 113, այս մասին վկայել է Տրուայան ինքը Բախչինեանին գրած նամակում) եւն.։

Անցեալի ու ներկայի բազում անունների բուռն գրքում հանգամանօրէն ներկայացուած են այնպիսի ականաւոր դէմքեր, ինչպիսիք են բեմադրիչներ

Ռուբէն Մամուլեանը, Ռիչարդ Սարաֆեանը, դերասաններ Ալիմ Թամիրովը, Մայք Քանըրզը (Օհանեան), Առլին Ֆրենսիսը (Գազանճեան), Շերը (Սարգսեան), Էրիք Պօդոսեանը, Մայքլ Գիւրջեանը, Մայքլ Վարդանը, Քարին Քոնդազեանը, կինոյին առնչուած գրողներ Մայքլ Առլէնը (Գոյումճեան), Ուիլիքմ Սարոյեանը եւ գործարար Քրքը Քրքքորեանը (ԱՄՆ), ռեժիսորներ Անրի Վեռնէօյը (Մալաքեան), Սերժ Մալումեանը, դերասաններ Ժորժ եւ Սաշա Փիթուները, Շառլ Ազնաուրը, Ալիս Սափրիչը, Ռոզի Վարդը (Մանուէլեան), երգահաններ Ժորժ Կառվարենցը, Միշէլ Լըգրանը (Ֆրանսիա), բեմադրիչներ Ատոմ Եղոյեանը (Կանադա), Սամուէլ Խաչիկեանը (Իրան) եւ այլք: Այս հանրայայտ անունների կողքին գրքի էջերից ներկայանում են հայաշխարհին մեծ մասամբ անծանօթ մնացած այլ նշանավոր հայրենակիցներ կինոյի աշխարհից, ինչպէս՝ ամերիկեան շարժանկարի առաջին հայազգի դերասանուհի Ֆլորա Չաբէլը (Մանգասարեան) եւ համը կինոյի համբաււոր դերասան Արթիւր Էդմունդ Քերին (Յովսէփեան), թատրոնի եւ շարժանկարի ճանաչուած դերասաններ Ռաուլ Ասլանը (Աւստրիա), Անահիտ Իփլիքճեանը (Գերմանիա), Լաուրա Էֆրիկեանը (Իտալիա), բրազիլական հեռատեսիլի աստղեր Արասի Բալաբանեանը եւ Ստեփան Ներսէսեանը, իր գիւտերի համար ամերիկեան կինօսարուեստի բարձրագոյն «Օսքար» մրցանակի արժանացած երեւանցի նախկին ճարտարագէտ Աշոտ Նալբանդեանը, եգիպտական 200ից աւելի շարժապատկերների երաժշտութեան հեղինակ Ֆուադ ալ Չահրին (Փանոսեան): Ընթերցողն իրագել է դառնում, որ չի եղել կինոյի որեւիցէ բնագաւառ, որին իրենց նշանակալից մասնակցութիւնը բերած շինեն հայազգի կինօգործիչները: Օրինակ, մեր հայրենակիցներ են առկայ ֆրանսիական շարժանկարում մի քանի ակնառու դիմայարդարների (Յակոբ Առաքելեան, Շառլի Խուբեսերեան) եւ կամ ներկայումս Հոլիվուդի տեխնոլոգիական նորարարների (Յակոբ Իջուրեան, Չարեհ Նալբանդեան, Թոմ Օհանեան) մէջ: Նոյնը կարելի է ասել նաեւ կինօնկարների ժանրերի մէջ. հայերն իրենց կարելորդ մասնակցութիւնն են բերել թէ՛ արկածային-նստիկանական (ֆրանսահայ Անրի Վեռնէօ, ամերիկահայ Տիրան Սարաֆեան, իրանահայ Սամուէլ Խաչիկեան), թէ՛ կատակերգական (ֆրանսիական բեմադրիչ Ֆրանսիս Վեբէր եւ դերասան Պասկալ Լեժիտիմուս, որոնք իրենց հումորի զգացումը վերագրում են իրենց մասնակի հայկական ծագմանը), թէ՛ սարսափ-ֆիլմերի (բեմադրիչ Բորք Քելջան, դերասանուհի Դարիան Քէյն, ԱՄՆ), թէ՛ գիտաֆանտաստիկ (Հաուրդը Կազանջեան, ԱՄՆ) մինչեւ անգամ՝ սեքս ֆիլմի ժանրերում (ամերիկեան բեմադրիչ Սթեֆան Մայեադեան եւ պոռնօաստղ Քրիսթի Էննէոն (Պարտիզպանեան), որի վերաբերեալ գլխում հեղինակը, շատ զուսպ շարադրանքով փորձել է հոգեբանական տեսանկյունից ներկայացնել հայազգի մի ամերիկուհու կողմից այդ գործին նուիրուելու պատմութիւնը):

Արծուի Բախչինեանը յստակ դրել է իր ուսումնասիրութեան առարկան՝ ներկայացնել հայորդիների կենսագրութիւններ, շարժանկարներ, հնարատրին չափ շատ հետաքրքրական եւ բազմակողմանի նիւք: Գրեթէ միշտ նա ձգտել է ցոյց տալ այն հեռու եւ մօտիկ աղերսները, որ իրենց կենսքում հա-

յութեան հետ շատ թոյլ առնչութիւն ունեցող այդ անձնաւորութիւններն ունեցել են հայ իրականութեան հետ (լեզուիմացութիւն, մասնակցութիւն համայնքի կեանքին, խոստովանութիւններ ազգային զգացումների մասին, սակայն ամէնից յաճախ կապը հայկականի հետ արտայայտուել է խոհանոցի միջոցով): Այլապէս, հեղինակն ինքն էլ լրջօրէն մտածել եւ գիտակցել է իր ներկայացուցած անձնաւորութիւնների իրական դերն ու նշանակութիւնը հայութեան համար (դրա ապացոյցը կարող է լինել հետեւեալ նախադասութիւնը. «Շերը հայ ժողովրդի համար նոյնը կը լինէր, ինչ հարիւրաւոր այլ հայազգի գործիչներ (այսինքն՝ գրեթէ ոչինչ չէր լինի), եթէ չլինէր նրա երկօրեայ այցը Հայաստան», էջ 163): Ի դէպ, Բախչինեանը երբեմն իր աշխատութեան շարադրանքն օժտել է հետաքրքիր լրացումներով, օրինակ, Շերին նուիրում գլխի վերջում քարգմանաբար ներկայացրել է վերջինիս ինքնակենսագրական գրքի «Իմ Առաջին Այցը Հայաստան» գլուխը, կամ Ատոմ Եղոյեանի վերաբերեալ գլխում՝ կանադական նշանաւոր բեմադրիչի յօդուածը Հաղարծնի վանքի մասին:

Գլքում տեղ գտած տուեալներն առաւելագոյնս ստուգուած են, մշտապէս ծանօթագրուած, նշուած են օգտագործուած աղբիւրները (դրանց ցուցակը տրուած է նաեւ գրքի վերջում): Թէեւ ներկայ աշխատութիւնը հիմնականում հանրագիտարանային բնոյթի է, նիւթը շարադրուած է ոչ թէ չոր փաստագրական, այլ կենդանի լեզուով, առկայ է հեղինակի ներկայութիւնը, ճանաչելի՝ նրա ոճը, յատկապէս, ականաւոր բեմադրիչների ֆիլմերի վերլուծութիւններում, ինչպէս օրինակ՝ Ռուբէն Մամուլեանի եւ Ատոմ Եղոյեանի: Գիշտ է, գրքում ընդգրկուած գործիչների գերակշռող մասը ոչ մի կապ չունի մեր ազգային մշակոյթի հետ, սակայն անկարելի է չհամաձայնել հեղինակի այն պնդմանը, որ «*Նրանք անուղղակիօրէն արժէքաւորում են նաեւ իրենց ծնած ժողովրդին, ցոյց տալիս ցեղի հնարաւորութիւնները*» (էջ 21): Փաստական առատ նիւթ պարունակող այս աշխատութեամբ Բախչինեանը ճանաչել է տալիս մեր մշակոյթի ամենահեռաւոր եւ ամենաթոյլ ճիւղաւորումները: Միս կողմից, ներկայացուած գործիչների մէջ քիչ չեն նաեւ իրենց արուեստով հայ իրականութեանն այս կամ այն չափով առնչուած եւ սփիւռքահայ թատրոնի պատմութեան մէջ իրենց կարեւոր աւանդը բերած անձինք (Նիկիտա Բալիեւ, Աշօ Շահխաթունի, Սեդրակ Վարդեան, Ժիրայր Փափագեան, Նորա Արմանի, Սեդրակ Պրոնգեան, Նուպար Թերզեան, Արման, Արքի Յովհաննիսեան), ուստիեւ այս գիրքն ինքնաբերաբար դառնում է նաեւ սփիւռքահայ թատրոնի պատմութեան ուսումնասիրութեան մի կարեւոր աղբիւր: Այս առումով չափազանց ուշագրաւ էր տեղեկանալ, որ արեւմտահայ բեմի բազմավաստակ դերասանուհի Պայծառ Ֆասուլաճեանը (1845–1920) 84 տարեկանում նկարահանուել է թուրքական առաջին ժապաւնեներից մէկում (էջ 501):

Գրքի անվիճելի արժանիքներից է հեղինակի կաշառող ազնուութիւնը, անաչառ վերաբերմունքը՝ հանդիպած բոլոր փաստական տուեալների առնչութեամբ: Այդ առումով խիստ արժէքաւոր են գիրքը եզրափակող յաւելածները: Յաւելուած Ա.ում («Հայանուն Կինօգործուիներ») թուարկուած են հայկական ազգանուններ մի շարք օտարազգի կին կինօգործիչներ: Բախչին-

եանը, դրսեւորելով գիտնականին վայել մօտեցում, քննադատաբար է վերաբերում հանդիպած ոչ ստոյգ կամ կեղծ տուեալներին, մանաւանդ, «Հայացման վարակով» տառապողներին ու նրանց «պախարակելի գործին»: Յաւելուած Բ.ում («Հեռաւոր եւ Հաւանական Հայկական Ծագումով Դերասաններ») այդ սնապարծներից մէկի (Արման Մասիս) մասին հեղինակը գրում է. «Թէեւ նրա ազգանունը եղել է Ճշմարտախօսեան, սակայն իրականում նա ամբողջովին յօրինել է այս կամ այն թխահեր եւ թխաչ կինօսաստղի Հայագգի լինելը՝ մոլորութեան մէջ գցելով Հայ մամուլին...» (Էջ 588): Այս բաժնում ենթազուխներով ներկայացում են մի քանի գործիչների (Էլէոնորա Դուգէ, Անտոնէն Արտօ եւ այլք) հայկական հեռաւոր ծագման վերաբերեալ վկայութիւններ:

Հետաքրքիր անակնկալներ է մատուցում նաեւ վերջին՝ Գ. յաւելուածը՝ «Հայապատում Կինօնկարներ»ը: Այստեղ յատկապէս հեղինակը ցուցաբերել է առանձնայատուկ մօտեցում ուսումնասիրուող նիւթի հանդէպ, քանի որ, որքան յայտնի է, մեան մէկտեղման փորձ հայաշխարհում առ այսօր չի արուել: Յաւելուածը ներառում է համառօտ ֆիլմագրութիւն եւ ունի հետեւեալ բաժինները. ա) Հայկական քեմայով կինօնկարներ (ֆիլմագրութիւնն ընդգրկում է 181 անուն), բ) Հայապատում ֆիլմերի ծրագրեր (21 անուն), գ) Հայ հերոսներով ֆիլմեր, դ) Հայկական տարբերով ֆիլմեր (16 անուն, այս խորագրի մասին պատկերացում տալու համար բերենք մէկ օրինակ՝ *Գանձապետի Հաշուետուութիւնը* ամերիկեան շարժանկարի վերջում հնչող Նոր տարուայ բարեմաղբութիւնը հերոսն ասարտում է հետեւեալ խօսքերով. «Ես յուսով եմ, որ... սա կը լինի լաւագոյն տարին, որ Հայերը երբեւէ ունեցել են»), դ) Հայկական երաժշտութեամբ ֆիլմեր (9 անուն): Հատորը եզրափակում են կինօգործիչների այբբենական ցանկը (ընդգրկում է 2151 անուն) եւ անգլերէն ամփոփումը:

Նշում թողոր արժանիքների կողքին, որ աշխատութիւնը չի կարող չունենալ փաստերի եւ թուականների անճշտութիւններ, ինչն անխուսափելի է մեան մեծաքանակ նիւթի դէպքում: Նաեւ՝ այնքան էլ համոզիչ չի թուում հեղինակի սկզբունքային պատճառաբանումն այն հարցի շուրջ, թէ ինչու գրքում չեն ընդգրկուել խորհրդային (ինչպէս եւ յետխորհրդային) երկրների կինօարուեստի կայացմանն օժանդակած կամ պարզապէս ընթացքին մասնակից եղած հայագգի կինօգործիչները (նրանցից շատերի անունը նշում է ներածութեան մէջ): Որքան էլ հաշուի առնուի խորհրդային հանրապետութիւնների փոխյարաբերութիւնների առանձնայատկութիւնը, Ռուսաստանի կամ մէկ ուրիշ հանրապետութեան ֆիլմարուեստի մէջ (որը, անշուշտ համաշխարհային կինոյի մաս է կազմում), նրանց ներդրումը համաշխարհային կինոյի մէջ մեր ազգի ներդրումի դարձեալ ինչ-որ մասն է կազմում, եւ այդ արուեստագէտները գտնուում են նոյն կարգավիճակում, ինչ որ արտերկրում աշխատած հայորդիները, որոնք նոյնպէս կապ չունեն հայ մշակոյթի հետ: Ամեն դէպքում այս միտումնաւոր բացթողումն ամենեւին չի նսեմացնում կատարուած երախտաշատ գործի արժէքը, քանի որ դժուար է գերազնահատել մեան աշխատութեան նշանակութիւնը:

ՍԻՐԱՆՈՅՇ ԳԱԼՍԵԱՆ